

## OPPONENSI VÉLEMÉNY

### **Nagyné Rózsa Erzsébet: *Az államiság modelljei a Közel-Keleten - a vavhábita királyságtól az iszlám köztársaságig* című akadémiai doktori értekezéséről**

Nagyné Rózsa Erzsébet doktori értekezésében a nemzetközi viszonyok, a nemzetközi kapcsolatok és a nemzetközi rendszer alakulásával összefüggő, elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt nagy jelentőségű és aktuális problémakör feldolgozására vállalkozik. Nyolc részre tagolódo disszertációjában négy nagy tudományterület- a politikatudomány, a nemzetközi viszonyok elmélete, a regionális tudomány és a földrajztudomány- , novum értékű elemző vizsgálatával járul hozzá a történész-politológus szakma fejlődéséhez.

Nagyné Rózsa Erzsébet doktori értekezése Bevezetésében ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy “A 21. század elejére minden kérdés, mely a Közel-Keletre, az arab és/vagy az iszlám világra, vagy magára az iszlám vallásra vonatkozik, a politika jóvoltából – és a média segítségével – a nemzetközi figyelem előterébe került. Úgy tűnik, hogy a Közel-Kelet és annak bizonyos kérdései a térség méretéhez, elhelyezkedéséhez, de akár fejlettségi szintjéhez képest is nagyobb mértékben tudják befolyásolni a nemzetközi rendszer folyamatait, szereplőit és napirendjét, legyen szó a politikai elitről, a médiáról vagy a közvéleményről. Mindeközben a térség folyamatainak és működésének értelmezése, kontextusba helyezése homályban marad.

Ennek a megközelítésnek három tartósan jelen lévő „hozádéma” figyelhető meg:

1. folyamatosan fenntartja a figyelmet egy olyan térség iránt, mely egyébként a közvetlenül vele foglalkozókon és/vagy a tudósokon kívül keveseket érintene,
2. (fokozott) érdeklődést generál és erősít meg, ami egyébként nem lenne jelen, továbbá
3. hatalmas mennyiségű felszínes információt (és fél-információt) keringet, ami a helyzet(ek) megértését még jobban megnehezíti.

A szerző mintegy harminc éves kutatásai alapján a Közel-Keletnek éppen ezt a szinte folyamatosan nemzetközi figyelmet követelő jellemzőjét kívánja megragadni és vizsgálni a térségnek és államainak a nemzetközi rendszerben elfoglalt helye és szerepe mentén, amihez az államot választottuk vizsgálatunk alapegységének.” (5.o.)

A vizsgálódás módszertani és tartalmi alapját, kiindulási pontját és keretét a nemzetközi jogból ismert állam definíció és annak a közel-keleti regionális rendszerre történő alkalmazása, kivetítése és azzal történő szembesítése adja.

A szerző ugyanakkor nagyon helyesen megjegyzi, hogy a nyugati társadalmakban és tudományos szakirodalomban használt fogalmak a Közel-Keleten végbemenő folyamatok és

történesek elemzésére és leírására csupán részlegesen alkalmasak. A vallás, faj, nyelv, ország, nemzet, állam kategóriák gyakran igen nehezen értelmezhetők ebben a térségben, ebben a világban, ebben a civilizációs kontextusban.

Nagyné Rózsa Erzsébet arra is felhívja a figyelmet, hogy maga a “Közel-Kelet megnevezés is a nyugati gondolkodás terméke, viszonylag új földrajzi fogalom, aminek pontos földrajzi tartalma nincs definiálva: tág értelemben jelölheti a Marokkótól az iráni-afgán határig húzódó területet, szűkebb értelemben Egyiptomot, a történelmi Szíria-Palesztínát, a mai Irakot és az Arab-félszigetet, de a vizsgálat konkrét témájától függően ennél szűkebb, vagy akár tágabb földrajzi térséget is.” (6. o.)

A doktori értekezés további fontos kiindulópontjának tekinthető az a megállapítás is, hogy az 1923-as lausannei egyezmény a lakosságot vallási hovatartozásuk és állampolgárságuk alapján azonosította. Míg az előbbinek régi hagyományai vannak a Közel-Keleten, az utóbbi meglehetősen új kategóriának számít.

Logikusnak és érthetőnek tekinthető tehát, hogy Nagyné Rózsa Erzsébet a közösségi létnek és a közösségi vezetőnek, valamint az iszlám vallásnak a térségi politikai gondolkodásban és hatalmomgyakorlásban betöltött szerepe vizsgálatával folytatja értekezését.

“Az iszlám politikai gondolkodás és a politikatudomány központi egysége - hangsúlyozza Rózsa Erzsébet - nem az állam, hanem a vallásos közösség, melyet Mohamed az isteni kinyilatkoztatás alapján szervezett meg. Referenciapontja Isten mint a legfőbb törvényhozó, így a közösség működését is az isteni törvények szabályozzák. Mindaddig, amíg a próféta élt, a közösség számíthatott az isteni kinyilatkoztatások útmutatására. Mohamed halálával azonban a kinyilatkoztatások megszűntek, és mivel az iszlám felfogásában ő volt az utolsó próféta, „a próféták pecsétje”, az iszlám elsődleges jogforrása – a Korán Isten szava – befejezetté és állandóvá vált. Az iszlámban összefonódott jog és politikatudomány egyik legfontosabb kérdése a továbbiakban tehát az volt, hogy hogyan kell értelmezni Isten szavát, míg a másik, hogy mi legyen az irányadó azokban az esetekben, melyekről az isteni kinyilatkoztatás nem rendelkezett. Előbb a „prófétai analógia”, a *hadísz* alakult ki mint másodlagos jogforrás, majd az általánosságban értelmezett analógia (*kijász*) és a tudósok egyetértése (*idzstimá*) is megjelent. Míg a próféta mondásainak és tetteinek korpusza az isteni törvények egyfajta értelmezéseként a későbbi, sajátos szabályokkal rendelkező hadísz-tudomány tárgyává vált, az analógia és az egyetértő vélemény tulajdonképpen a törzsiség szokásjogának felelt meg, megjelenítve a muszlim közösség vallási és politikai kettős karakterét. Az iszlám politikai gondolkodásának középpontjában álló másik kérdéskör a közösség vezetőjének szerepe volt, ami elsősorban az isteni törvények betartatására irányult,

azaz egyfajta végrehajtó szerep volt. Bár azon az elképzelésen alapult, hogy Isten mintegy delegálta a hatalmat a vezetőre, a közösség támogatása, jóváhagyása elengedhetetlen volt. Azaz a vezető egyfajta kétirányú felelősséggel rendelkezett: egyrészt Isten irányában, másrészt a közösség felé, hogy biztosítja annak, mint Isten teremtményeinek jól-létét, mind fizikai, mind spirituális értelemben. Mivel a vezető autoritását az isteni törvények betartatásában játszott szerepe biztosítja, személye és életmódja (erkölcsös, igazságos, maga is az isteni törvények szerint él, stb.) kiemelt fontossággal bír.” (7.o.).

A vezető és a közösség között létezik ugyanakkor egyfajta társadalmi szerződés, - ez természetesen messze nem azonos a felvilágosodás korában az európai politikai gondolkodásban megjelenő szerződéselmélettel- melynek legnagyobb,legsúlyosabb dilemmáját az jelenti,hogy mi a teendő akkor,ha a vezető nem,vagy nem megfelelően látja el a feladatát.Napjaink iszlám politikatudományának egyik legrelevánsabb kérdése az,hogy az isteni törvények hogyan egyeztethetők össze a mindennapi élet szabályrendszerével,illetve a kisebbségben lét, a kisebbségi lét kérdéseivel, továbbá az Európából és a világból különböző történelmi korszakokon különböző formákban érkező modernizációs kihívások és globalizációs folyamatok hogyan érintik,hogyan befolyásolják az iszlám államiság fejlődést a Közel-Keleten.

Nagyné Rózsa Erzsébet értekezésében e válasz történelmi, szimbolikus, állami-hatalmi, legitimációs és valóságos alapját a térségre jellemző sajátos törzsiségben,törzsi összetartozásban (aszabijja),valamint “A hívők nagy <<törzsközösségén>>,az ummán belül a Mohamed családjától vagy első követőitől való leszármazásnak kiemelt” (8. o.) szerepében látja.

Ez azonban maga is egy *intézményesült fejlődési folyamat eredménye*.A többségi létformára alapozott, hódításon alapuló kiterjedt birodalom ugyanis az igazgatás “kényszerét vezette be, részben olyan területek felett, melyek már jóval korábban is fejlett államisággal és közigazgatási gyakorlattal rendelkeztek. A birodalom-irányítás szervezett – szekuláris – struktúrái (adminisztráció és adószedés, fegyveres erők) mellett az iszlám közösségi vallásgyakorlata a korábbi birodalmak hierarchikus vallási felépítményével találkozott. Ennek lett egyik megoldása az uralkodó szimbolikus vagy valós vallási szerepe mellett a vallástudósokból álló tanácsadó – és az uralkodót, majd az állami irányítást szimbolizáló – testület, ami ismét a törzsi gyűlés szerepét idézte. Másik megoldásként a síita iszlámban kialakult vallási hierarchia jelentkezett, mely Khomeini ajatollah iszlám kormányzás modelljében a vallási és állami irányítást ismét összekapcsolta.

Az európai típusú modernizáció megjelenése nemcsak az európai intézményekben (parlament, alkotmány) jelentett újdonságot, hiszen ezek egyes elemeikben hasonlítottak a korábbi gyakorlatok intézményeire, hanem elsősorban a szigorú területiség bevezetésében, és abban, hogy minden intézményt ehhez a nemzetközileg (a Közel-Keleten kívülről) meghatározott határok közé szorított területhez kapcsolt. Az európai gondolkodásban „nemzetállamként” megjelölt entitások ugyanis legfeljebb területiségükben voltak értelmezhetők - minden egyéb felépítményük (nemzet, jogállam) idegen maradt. A globalizáció további kényszereket rótt az újonnan létrehozott területi államokra a második világháborút követő multilateralizmus jegyében, amikor nemzetközi intézményeket, nemzetközi jogot, stb. vezetett be.” (9.o.).

Az iszlám politikai gondolkodásban és államépítésben tehát megjelent, meghatározóvá vált a vallás és a politika elváaszthatatlansága, egybe-és összefonódása. A vallási és a szekularizált szféra a politikai és vallási hatalmat megtestesítő kalifa személyén keresztül kapcsolódott össze. Ez képezte, ez adta és ez testesítette meg a különböző történelmi korszakokban megjelenő és érvényesülő közel- keleti közösségi és állammodellek, valamint birodalmak szervezeti alapját és működési jellemzőit. “A területiség elve tehát – hangsúlyozza Nagyné Rózsa Erzsébet - az európai államfogalom értelmében idegen volt a Közel-Kelettől, mely a törzsiség, az iszlám umma és a birodalmiság meghatározottságában élte történelmét. Egyikhez sem tartozott állandó, pontosan kijelölt terület. A törzsiségben a vezetőnek és a törzsi tanácsnak<<a joghatósága csak a csoportra terjedt ki.>> Ismert, hogy az umma határok nélkül tételezi a hívők közösségét, és a világot dár al-izlám/dár al-harb osztásban látja - azaz a hívők és nem-hívők/megtérítendő csoportjaként fogja fel. A birodalmiság gyakorlata szintén nem magához a területhez, hanem a birodalom népeihez kötődött. Ebből következően a birodalom (birodalmak) határai sem feleltek meg a mára földrajzi pontossággal kijelölt határoknak. Sokkal inkább egyfajta határsávot és/vagy ütközőzónát állapítottak meg, mely a befolyási övezetek közötti folyamatosan változó sávot jelöli. Példaként álljon itt a KözelKelet egyetlen történelmi „határa”, Törökország és Irán között, melyet az Oszmán Birodalom és a Szafavida Perzsia évszázados háborúk után az 1639-es kaszr-e sirini (zohábi) békében állapított meg.

A Közel-Kelet regionális rendje a klasszikus realizmus elméletének mintapéldája, ahol az elmúlt mintegy száz évben az államok működését a konfliktusok, háborúk és szövetségépítések jellemzik. A térségben a „nemzetközi közösség” (csak a virtuális térben értelmezhető entitás, idegen és győztes, tehát eleve ellenérzéseket vált ki, hiszen egyfajta diktátumot közöl és erőszakol rá a térségre – nem beszélve Izrael Állam létrehozásáról) végleges határokat jelölt ki (ismét a virtuális térben, ugyanakkor a mai realitások

véglegesítették és valóságként közlik azokat), melyek a térség történelmi, hagyományos, kulturális realitásait nem vették/veszik figyelembe. A regionális hatalomért folyó küzdelemben ezek a mesterséges határok között létre hozott „nemzetállamok” – éppen mesterséges létrehozásuk okán – identitásuk, államiságuk, helyük és szerepük építésében, kialakításában egymással kerülnek szembe. Ebben a területiségében nulla-összegű játékokban azonban a reális térben megfogalmazódó, kikerülhetetlen összeütközéseket generáló érdekek mellett, azokat gyakran felülíró közös értékek vannak jelen, melyek eseti vagy tartós, látszólagos vagy valós szövetségeket teremthetnek, akár az érdekek ideiglenes figyelmen kívül hagyásával is.”(27-28.o.)

Nagyné Rózsa Erzsébet doktori értekezésének alapvető újdonságait ezek a gondolatok, megállapítások és az ezekből levont és levonható következtetések adják.

Kiegészítik és további novumokkal gazdagítják azt a térség etnikai-nemzetiségi, kisebbségi és vallási jellegzetességeiről készült elemzések, végezetül pedig az iszlám - állam fogalmához, működéséhez és politikai közösségszervezéséhez kapcsolható, - Mohamed nevével fémjelezhető premodellről és négy típusú modellről írott következtetések.

Nagyné Rózsa Erzsébet történeti kialakulásuk és megjelenésük sorrendjében a Mohamed közössége által képviselt vallási alapú törzsi szerveződésről, majd a kalifátus megjelenéséről, a szultánátus berendezkedéséről, a siita irányzathoz kapcsolható imámátusról és az oszmán birodalmiságról ír. A különböző szervezeti-intézményi megnyilvánulások és megoldások között azonban meglehetősen nagyok a közös vonások, az átfedések és az azonosságok. Ezt éppen a vallás és a politika elválaszthatatlansága, az abból következő hagyományok továbbélése és a törzsfelföldési szakaszból a nemzetállami identitáshoz vezető út közös sajátosságai jelentik.

A modern arab nemzetállam fejlődési folyamatban nagy szerepet játszottak és játszanak az “arab tavasz” eseményei és következményei, az 1920-as évtizedtől kezdve pedig a hadsereg mint modernizáló erő államépítő, államalakító, államkeletkeztető és államszervező fellépései

Az értekezés első részének lezárásaként idézzük Nagyné Rózsa Erzsébet mondatait.

“Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy a pre-iszlám társadalmi szerveződés és annak intézményei az államiság különböző formáival találkozva – legyen azok alapja az iszlám vagy különböző adminisztratív intézmények – idomult az új/idegen koncepciókhoz és intézményi formákhoz, de azokat a saját hagyományos tartalmával töltötte meg. Az ennek eredményeként létrejött mai államok a különböző – régi, új és újabb – elemek keveredését mutatják a gyakorlatilag végtelen számú különböző állami formációban.” (81.o.).

Az államiság, az állam intézménye tehát a huszadik század második felére, a huszonegyedik század kezdetére Közel-Keleten az iszlám társadalom saját jellegzetességekkel rendelkező, megkerülhetelen szervezetrendszerévé, közösségképző és közösségfenntartó elemévé vált.

Az akadémiai doktori értekezés második, döntően állami "esettanulmányoknak" minősíthető része ezért foglalkozik ennek a közhatalmi szervezetnek a jelzett térségben konkrét esetekben játszott szerepével és létrejöttének konkrét történelmi körülményeivel.

A kéziratban olvasható elemzések azt mutatják és azt jelzik, hogy mennyire nehéz és milyen nagy nehézségekbe ütközik egy egységes és koherens szempontrendszer alapján végigvitt vizsgálódási keret kialakítása és konzekvens végigvitele. Ennek egyik magyarázatát a látszólag egységesnek tekinthető, ám számos belső eltérést mutató térségbeli közösségi társadalomszerveződési modellek közötti eltérésben találhatjuk meg. Másik okát abban látjuk, hogy történelmi fejlődésük eltérő fázisaiban lévő államok és közhatalmi rendszerek egybevetéséről van szó. A harmadik tényezőt egy állami struktúrával nem rendelkező, állam nélküli nemzet, a kurdok megkésett államépítési kísérleteivel és gyakorlatával kapcsolatos események elemzése jelenti. A látszólag közös vallási-eszmei alapokról induló, ám eltérő, sokszor egymással szembeni meghatározottságon és háborús összecsapásokig vezető regionális hatalmi vetélkedésen alapuló belső fejlődési utak eltérő politikai és nemzetközi szövetségi rendszerekben gyökerező realitásai és törekvései nem teszik lehetővé például az Egyiptom esetében alkalmazott elemzési keret szisztematikus érvényesítését.

A lakosság, az identitás, az állam kormányzási képessége, legitimációjának alapja, a gazdaság teljesítménye és alakulása, a hadsereg szerepvállalása, az ország külkapcsolati rendszere modell nem érvényesíthető, illetve nem érvényesül sem az Iráni Iszlám Köztársaság, sem a Szaúd-Arábiai vahhábita királyság esetében. Mindkét említett ország regionális hatalmi státuszra tör. Irán esetében azonban a nukleáris program, Szaúd-Arábia bemutatásakor az öröklés rendje kap hangsúlyos szerepet. Hasonló kompatibilitási és koherencia problémákkal nézünk szembe az Iszlám Állam, Líbia és a már említett kurd-kérdés esetében.

Ráadásul az elemzésbe bevont tények és folyamatok jelentős részben már ismertnek tekinthetők.

Jól kiegészíti a doktori értekezés államiságról szóló modelljeinek tematikáját a disszertáció "Államközi kapcsolatok a Közel-Keleten: szövetségek és ellentétek" című utolsó rész.

Ez azonban sokkal inkább egy jelenkorbeli eseménysor külpolitikai elemzésére, mintsem egy tudományos értekezés tárgykörére emlékeztet. Ezzel együtt és ezen megjegyzések ellenére az Egyiptommal foglalkozó elemzések esetében novumnak tekintjük az identitás sokrétűségéről,

valamint a hadsereg modernizációs szerepéről, az Iráni Iszlám Köztársaság esetében a siita iszlám és az európai értelemben vett modernizáció elemeinek összekapcsolásáról, Szaúd-Arábia vonatkozásában pedig a vahhábita királyság belső működéséről, felépítéséről, legitimációs bázisáról és a reformtörekvésekről írottakat. Újdonság értékűnek tartjuk az Iszlám Állam premodern, modern és posztmodern jellegzetességeinek, kapcsolati hálójának és propagandarendszerének elemző bemutatását, valamint a Sykes-Picot-rendszer és a közel-keleti államhatárok fenntarthatósága kérdésének problémakörével összefüggő fejtegetéseket.

A Nagyné Rózsa Erzsébet által felvetett alternatívák esetében kiemelésre kívánczik az a megoldás és az a felvetés, mely szerint:” az Iszlám Állam nem jelenti a Sykes–Picot-rendszer végét, épp ellenkezőleg: lehetőséget teremt a nemzetállami keretek és identitások megerősödésére, az „irakiság” és „szíriaiság” újradefiniálására és tartalommal való megtöltésére. A mai államok határainak megmaradása a korábbinál nagyobb legitimációt biztosítana Irak és Szíria számára, hiszen a helyi szereplők – legalábbis egy részének – küzdelme és beleegyezése alapján történne.” (172.o.). Ez pedig ismét felveti és megteremti egy kurd állam létrehozásának elméleti lehetőségét és az azzal kapcsolatos további tudományos vizsgálódások ésszerűségét. Nagyné Rózsa Erzsébet akadémiai doktori értekezése gazdag primer forrásanyagot, hiteles adatokat és tudományos újdonságokat tartalmaz.

A mű új tudományos eredményei közé sorolhatjuk az értekezés első részében az iszlám közösségi lét, államépítés és államfejlődési modellek opponensi véleményben hivatkozott és tételesen bemutatott elemzéseit.

Ezeket kiegészítik a disszertáció záró fejezetének azon következtetései, amelyek a beágyazottság és periféria, a pre-modern kihívások és az állam, mint a globális és regionális rend és rendszer túlélő alapegysége kérdésköréhez kapcsolódnak.

Összegzésként megállapítható, hogy Nagyné Rózsa Erzsébet értekezése mind iszlám közösségi lét, államépítés és államfejlődési modellek, mind pedig az állam közel-keleti térségben megvalósuló beágyazottsága, iszlám vallástól történő elválaszthatatlansága elemzése és vizsgálata tekintetében eredeti és új tudományos eredményeket tartalmaz.

Javaslom ezért a disszertáció nyilvános védésre bocsátását és Nagyné Rózsa Erzsébet számára az MTA doktora cím odaítélését.

Veszprém, 2019 november 17.

Dr. Szilágyi István  
egyetemi tanár  
az MTA doktora

